

Entorn de la recepció de la cultura humanística a Mallorca

Gabriel Ensenyat Pujol
Universitat de les Illes Balears

1. *Introducció*

La difusió que tengué la cultura humanista fora de l'àmbit itàlic ha estat objecte de debat en les últimes dècades, en què s'han plantejat tant l'expansió com els límits d'aquesta "nova" cultura. És evident que, a hores d'ara, ja no es pot qualificar mimèticament d'"humanista" tot allò que pertany a l'àmbit cultural dels segles XV i XVI, com se solia fer en el passat, en què el criteri que es feia servir era bàsicament de caràcter cronològic. En aquest sentit, a partir d'un moment determinat l'Edat Mitjana s'acabava i tot era modernitat. La realitat ens ha demostrat que la tradició triga molt més a desaparèixer. Això fa que avui dia la idea d'una "tardor medieval" que s'allarga més enllà del clixé cronològic a l'ús estigui força estesa i sembli, de fet, inqüestionable (Ensenyat 2005).

Això no obstant, també és cert que enmig d'aquesta Edat Mitjana que perdura (i ací la pregunta seria fins quan, perquè a Mallorca mateix durant tot el segle XVIII no deixaren d'edificar-se esglésies d'estil gòtic), trobam encletxes a través de les quals s'escolen manifestacions inequívocament o parcial de signe humanista. Aital circumstància fa que en parlar de la Mallorca de l'època (un període que, en aquest treball, acotam entre els primers terços dels segles XV i XVI) el fenomen esdevingui complex, perquè, d'una banda, hi trobam una cultura diguem-ne medieval encara predominant però, de l'altra, tot un seguit d'autors i manifestacions tocats d'humanisme.

Val a dir que en el cas que ens ocupa la qüestió a penes s'havia plantejat fins a l'última dècada del passat segle XX. Hi havia, òbviament, nombrosos estudis sobre tal o qual autor però, habitualment, sense plantejar-se la seva filiació cultural (que en la majoria dels casos s'encabia dins el món humanista, atès el caràcter mimètic que, com acabam de comentar, s'atorgava a la cronologia). Aquesta panoràmica ha canviat radicalment als últims anys en què un nombre important de treballs ens permeten aproximar-nos a la qüestió i començar i plantejar visions de conjunt. En aquest sentit, com en tants altres, és bàsic Hillgarth. I, en la línia del debat sobre la qüestió de l'Humanisme en l'àmbit català, el primer treball que se'n fa ressò a escala mallorquina, encara que de manera molt escadussera és el d'Ensenyat 1994.

A partir d'aquestes aportacions inicials i, sobretot, els estudis que s'han fet durant els darrers quinze anys, la idea que hom en pot treure és que, sense qüestionar el pes majoritari i predominant que podem assignar a la tradició medieval, diversos autors i manifestacions culturals que exposarem es decanten de manera total o parcial pels nous aires de signe humanista i renaixentista. Són, per tant, aquests escriptors i fenòmens que s'aparten de la tònica majoritària els que ací i ara ens interessin, a fi de

capir qui foren els protagonistes del canvi i la manera com les tendències de procedència itàlica arribaren a l'illa.

2. *Influència de la cort napolitana d'Alfons el Magnànim*

En plantejar la matèria, la primera qüestió que cal escatir és la de la recepció dels nous horitzons. Els focus difusors i les vies d'accés són diverses. En un altre lloc hem estudiat la importància que va tenir en aquest sentit la cort napolitana d'Alfons el Magnànim (Ensenyat 2000), en la qual una sèrie de personatges originaris del regne mallorquí dugueren a terme una carrera política important al servei del rei, alhora que manifestaren un interès notori per la cultura itàlica del moment, que arribaren a conèixer bé. I, el que és més important, després de la mort del monarca (1458) retornaren a l'illa i hi difongueren aquella cultura, contribuint de manera decisiva a implantar-la en les terres insulars. Els noms de Francesc Aixaló, Mateu Malferit, Joan Valero, el mateix bisbe de Mallorca Joan Garcia, etc. –dels quals fins fa poc temps sabíem ben poques coses– ja figuren entre la nòmina d'illencs tocats d'humanisme.

Com sabem, aquesta cort constitueix una mostra particularment reeixida de convivència entre els dos ambients culturals del moment (Barceló & Ensenyat 2000a, 25-56; *idem* 2000b). Així, a la vora dels escriptors d'expressió catalana (Andreu Febrer, Lleonard de Sors...) i castellana (Juan de Tapia, Pedro de Santa Fe...), que són bàsicament medievals, trobam una representació destacada d'humanistes itàlics: Lorenzo Valla, Antonio Beccadelli "El Panormita," Leonardo Bruni, Bartolomeo Fazio, Francesco Filelfo, Poggio, etc. Aquestes figures són les que conegueren i amb qui es relacionaren alguns dels illencs que feren part de la cort napolitana, els quals, un cop que retornaren a Mallorca, varen difondre els aires culturals, literaris i estètics que havien conegut al món itàlic. Es tracta sobretot de tres persones vinculades a la cort: Francesc Aixaló, Mateu Malferit i Joan Valero.

Del primer no tenim gaires notícies de caràcter cultural. Sabem que entrà al servei del rei com a secretari durant la dècada de 1430, que era un important terratinent a Mallorca i un personatge a qui de manera sovintejada recorren les autoritats illenques quan volen posar-se en contacte amb el monarca. Les poques –però no intranscendents– informacions que ens han arribat sobre el seu tarannà intel·lectual el mostren intercanviant llibres d'autors com Ciceró i Pal·ladi amb Ferrando Valentí, que l'elogia. També cal remarcar que posà noms d'arrel clàssica a algunes de les seves esclaves, com Helena i Estàcia.

El segon personatge, i un dels més destacats de tot el període, és Mateu Malferit. Aquest doctor en lleis i conseller reial, a qui gosam qualificar d'autèntic humanista, a la italiana, entrà al servei reial devers 1437 i ocupà càrrecs de gran importància dins l'administració cortesana: advocat fiscal i reial, membre del consell reial i, sobretot, ambaixador: el 1443 anà a Milà i Sena; el 1444, a Gènova; el 1445, a Parma; el 1447, a Ferrara, Milà i Florència; el 1449, a Venècia, etc. Després del retorn a Mallorca es

casà (el matrimoni ja s'havia concertat uns anys abans, amb un dot de 3.000 lliures, quantia certament important) i ocupà diversos càrrecs, fins que morí el 1468.

De la seva activitat intel·lectual, ens n'han deixat notícies molts dels grans humanistes que conegué, que en fan grans elogis: Fazio, Poggio, Eneas Silvio Piccolomini (el futur papa Pius II), el Panormita, Giovanni Aurispa, Lorenzo Valla, Filelfo, Vespasiano de Bisticci, etc., els quals testimonien el seu grau d'imbricació amb la realitat cultural de la península. I a Mallorca tengué vinculació amb tot el grup obert als nous corrents.

Una altra faceta de Malferit, comuna amb aquest grup, és el seu interès per Llull. Com a lul·lista és autor de dues obres malauradament perdudes. La primera, titulada *Addiuncula ad Matthaeum Palmerium florentinum, de temporibus*, consistia en uns afegits històrics al text d'aquest i conté una defensa de Ramon Llull, que fou adduïda al procés de canonització impulsat entre 1612-17. La segona eren uns comentaris de l'Art.

Amb Mateu Malferit s'inicia una dinastia de juristes que feren carrera a la cort hispànica. Es tracta del seu fill Tomàs, que també freqüentà Itàlia, i del seu nét Pere, que va intervenir en la polèmica Sepúlveda-Las Casas en relació amb els drets dels conqueridors a Amèrica.

La tercera personalitat mallorquina destacada de la cort napolitana va esser Joan Valero. El 1454 va substituir Mateu Joan com a secretari i retornà a Mallorca a la mort del rei. A l'illa ocupà diferents escrivanies i es relacionà amb Mateu Malferit, Ferrando Valentí i altres personatges que esmentarem. També es dedicà a l'estudi de Ramon Llull i redactà dues obres d'aquest tenor: uns *Commentaria super artem Raymundi Lullii*, als quals a partir del segle XVIII hom perd la pista, i la *Summa veritatis rosarium*, que a hores d'ara sembla extraviada. A l'últim quart de segle, figures com Jaume d'Olesa i Bartomeu Caldentey li sotmeteren escrits a la seva consideració. Com a mostres de tarannà humanístic hem de valorar la còpia que féu de les històries de Justí, de bell nou perdudes, i un baix-relleu del seu rostre que es trobava a l'església de Sant Domingo i que actualment es conserva a la possessió de Son Berga (Establiments). Fins ara li era atribuït un poema llatí d'estil clàssic però G. M. Capelli va demostrar fa uns anys que l'autor n'és Ferrando Valentí (Capelli).

La nòmina de mallorquins presents a la cort del Magnànim no es clou ací ni molt menys, però els altres personatges que sabem que en feren part a penes els coneixem i no disposam de notícies sobre el seu caire cultural. Amb tot, cal destacar el desafiament entre el mallorquí Salvat o Salvador Sureda i Francí Vallseca, que portà una comitiva de cavallers insulars a Nàpols, on sojornaren durant algunes setmanes, i la figura del bisbe –absentista– de Mallorca Joan Garcia.

3. *Els juristes*

Un segon grup que cal valorar a l'hora d'esbrinar els introductors de noves idees a Mallorca és el dels juristes. En aquest cas es tracta sobretot d'autèntiques nissagues

d'homes de lleis que després de fer els estudis a Itàlia exerciren la seva activitat a Mallorca (Planas 2000). Són persones d'extracció social nobiliària o pertanyents a l'estament ciutadà que, en aquest últim cas, acabaren per ennoblir-se (Barceló & Ensenyat 2000a, 57-94).

La primera dinastia que prenem en consideració és la dels Berard. Des de finals del segle XIV destaca una relació de pares a fills d'aquest llinatge però que no sempre semblen especialment receptius a la nova mentalitat. Tot i que es relacionen i emparenten amb una bona part dels personatges i les famílies de qui ens ocupam, no ens han deixat mostres de caràcter cultural o, quan en tenim, no són en la línia del que ara tractam (per exemple, alguns a penes tenen obres clàssiques a les seves biblioteques). De fet, el més interessant del grup familiar és un col·lateral, Ferrer Berard, posseïdor d'una gran biblioteca amb una notòria presència de clàssics i lloat per Pere Miquel Carbonell pels seus coneixements de les lletres llatines, gregues i "bàrbares." En canvi, no disposava d'un sol llibre de Lull, cosa que hem de considerar una excepció dins aquest grup receptiu de les noves inquietuds i alhora interessat per l'obra lul·liana.

Una altra família d'interès és la dels Muntanyans (Palou). També grans propietaris (entre d'altres finques, eren els senyors de Galdent i Punxuat), la nissaga de juristes és iniciada passada la meitat del segle XV per un Jaume de Muntanyans encara poc interessat pel classicisme (al seu inventari, de 1512, a penes hi trobam cap obra clàssica, només dues de Ciceró). En canvi, el seu fill Nicolau, doctorat a Pisa i rector de l'Estudi General pisà, disposava d'una biblioteca amb 270 volums on, devora 11 obres de caràcter teològic, en tenia unes 50 d'autors clàssics i humanistes. D'altra banda, els dos fills d'aquest Nicolau, Jaume i Nicolau, seguiren camins diferents però no oposats, culturalment parlant. Jaume, continuant les petges de son pare, estudià a Bolonya i es doctorà a Pisa. És l'autor d'una *Disputatio de armis clericorum et religiosorum* i a la seva biblioteca tenia molts clàssics, alguns dels quals desaparegueren durant la revolta dels agermanats. Per la seva part, Nicolau seguí la carrera eclesiàstica, arribà a ser inquisidor general del regne i, com a tal, el 1551 aplicà l'índex de llibres prohibits (alguns dels quals, per cert, figuraven a la biblioteca familiar). Amb tot, el seu interès per la nova cultura es fa palès des del moment que sabem que el 1526, en nom del capítol de la Seu, va signar el contracte amb l'aragonès Joan de Salas per a la construcció del portal del cor *ab personatges i obras romanas* (Salas és l'introduïdor de l'estil escultòric renaixentista a Mallorca).

La tercera família d'importància és la dels Olesa, una de les més interessants des d'un punt de vista cultural i literari, de la Mallorca medieval i moderna (Ensenyat 2003). La dinastia de juristes comença a finals del XIV amb Bernat d'Olesa, estudiant i després professor de la universitat de Bolonya. És el pare d'un Jaume d'Olesa conegut gràcies a la mostra que recopilà del romancer castellà el 1421, a més d'esser autor d'altres composicions: una poesia en castellà i, en català, un *Clam de Fortuna*, en decasíl·labs, i una cobla, força aprovençalada, dedicada a la Mare de Déu. En morir, la seva vídua, Romia, va viure sota la direcció d'un desconegut Antoni Girard,

lul·lista, i ho féu com a beguina (apareix documentada com *dona Aulesa, baguina*). Fins i tot al seu testament establí que volia esser enterrada al túmul de Ramon Llull, de la manera més pobra possible: *pauperissime autem ut fieri poterit et sine aliqua mundi uffana*. Tot plegat ens indueix a situar aquest Olesa, autor de textos aпроvençalats i religiosos i casat amb una beguina, encara lluny dels nous corrents.

Un germà seu, Rafel, encetà una altra línia amb més o menys vinculació amb els nous horitzons. Ell mateix no sembla tenir-hi gaire lligam si ens atenem als seus llibres, només vuit, tots religiosos. En canvi, el seu fill Jaume és conegut gràcies a la seva aportació a la literatura catalana i a la fama d'home savi que tenia (persones com Joan Valero o Bartomeu Caldentey li sotmeteren a consideració diversos textos, i s'intercanvià cartes amb Arnau Descós). Segons Bover (Bover 1976, II, 11-20), és autor de tretze obres, en llatí i català, entre les quals hem de citar l'*Spill de bé viure i de bé confessar*, que inclou una *Oració de les cinc plagues de Jesucrist*. També destacà com a lul·lista i, en aquest àmbit, polemitzà amb el primer mestre de la càtedra lul·liana creada a Mallorca, Pere Daguí, contra qui escrigué un text, el *Fornax...* (contra) *errorum Petri Daguini, pseudo-Lulliste*; així mateix redactà uns *Comentaria super arte Raymundi Lulli*, que Bover esmenta, al segle XIX, com a obra perduda. Altres escrits seus són de caràcter teològic i filosòfic, un dels quals, el *Contra errores Martini Luteri*, constitueix el primer text "hispanic" de caràcter antiluterà. J. Salvadó, que fa uns anys publicà sengles estudis sobre aquest autor (Salvadó 1992-93, 2000), el considera a mig camí entre l'Edat Mitjana i l'Humanisme, valoració que compartim.

Jaume d'Olesa tengué dos fills, Miquel, també lul·lista i d'obra perduda, i Francesc. Aquest últim torna a ser conegut com l'autor de l'*Obra del menyspreu del món*, escrita amb motiu de la mort de l'esposa, i hom li ha atribuït dues creacions més, la *Nova art de trobar* i la *Representació de la mort*. Tot i així, fa uns anys A. Rossich va qüestionar aquesta atribució. En qualsevol cas, Francesc d'Olesa, que escriu en ple segle XVI, sembla un autor encara vinculat a l'Edat Mitjana. Com també ho és l'autor (o autors) de les dues últimes obres, si definitivament no són d'Olesa: una d'anacrònica sobre l'estil trobadoresc i, la segona, una peça teatral que reviu la literatura macabra tardomedieval. I encara els Olesa proporcionen més escriptors. Un nét de Francesc d'Olesa, Jaume, continuà el conreu de les lletres, però ja en castellà i en un altre context.

La quarta de les nissagues a remarcar és la dels Valentí (Barceló & Ensenyat 1996). És prou coneguda la cultura de Ferrando –aquesta és la forma documentada del seu nom–, traductor de les *Paradoxes* de Ciceró i autor d'un *Parlament* i de diversos poemes llatins. Aquests últims, en l'únic manuscrit que els conté, es troben barrejats amb d'altres d'un fins fa poc desconegut Joan Ferrando de València i freturen d'un estudi que aclaresqui l'autoria d'un i l'altre. També hi hem d'afegir el poema fins ara atribuït a Joan Valero, ja esmentat (Capelli). Paga la pena recordar els noms inspirats en el món clàssic amb què batejà les seves filles –Adriana, Fedra, Policena, Hipòlita, Lucrècia– i el fill –Teseu–, a més d'una Elionor. Quan estudiava dret a la península itàlica tengué un fill il·legítim anomenat Ganímedes. Deixeble de Leonardo Bruni, mai

no va interrompre el contacte amb els humanistes que conegué al món itàlic, com el Panormita. A Mallorca a penes exercí l'advocacia i, en canvi, sabem que es dedicava a l'ensenyament de les "humanitats." En els seus escrits és ben palès el seu grau d'implicació amb la nova realitat cultural. Si bé encara manifesta trets medievalitzants (en la concepció cristiana de la vida, seguidor de la piràmide feudal, etc.), en trobam d'altres en consonància amb el temps en què viu (defensa l'autoritat del rei, de qui ofereix un model proper al "príncep" renaixentista, coneix bé la cultura clàssica, etc.). La seva biblioteca conté nombrosos autors de l'Antiguitat i, cal remarcar-ho, les primeres obres escrites en grec a Mallorca. Un deixeble seu mallorquí, Ramon Gual, apareix involucrat en aspectes de caràcter cultural.

El seu fill Teseu es doctorà igualment en dret a Bolonya i, tot i que només va redactar una recopilació de caràcter jurídic, coneguda amb el nom de la *Valentina*, es troba força vinculat tant amb humanistes itàlics, com Gaspar Ringhieri, com amb el cercle principatí de Pere Miquel Carbonell, el cardenal Margarit i Jeroni Pau. Dos dels deu fills que tengué en seguiren les petges, d'ell i del seu pare, i també es doctoraren en dret a les universitats itàliques. Un d'ells, anomenat Ferrando com l'avi, després morí a mans dels agermanats.

L'última de les nissagues de juristes vinculats a les noves mentalitats és la dels Verí. Del patriarca, Gabriel, no disposam de notícies de caràcter cultural. En canvi, el fill, Bartomeu, és una de les personalitats més rellevants de la segona meitat del segle XV. És una altra persona vinculada a la cort de Ferran el Catòlic, per a qui dugué a terme diverses ambaixades, algunes a la península itàlica acompanyant el cardenal Margarit. Carbonell i J. Pau l'elogien.

Finalment, hem d'esmentar un Gaspar de Verí premiat en el certamen lul·lià de 1502, així com la confusió que féu d'origen illenc un Miquel de Verí, fill d'Ugolino, autor de poemes i d'unes sentències morals, el *Disticorum liber*, que no té res a veure amb els Verí ni amb el regne mallorquí.

4. *Els eclesiàstics*

Un altre grup on detectam diversos membres vinculats amb la nova realitat cultural és entre els eclesiàstics (Barceló & Ensenyat 2000a, 101-16). Hem parlat del bisbe Joan Garcia. Ara hem de fer esment al canonge Francesc Eiximenis, vicari general de Mallorca en temps del bisbe Gil Sánchez Muñoz (l'antic antipapa Climent VIII), autor de l'epitafi del sepulcre de l'esmentat bisbe que conté un cert gust classicista –a més d'una molt primerenca influència estilística renaixentista. També hem de destacar la figura del cardenal Antoni Cerdà, vinculat a la cort del Magnànim, on escrigué un *De educatione Principum*, tot i que féu tota la carrera fora de Mallorca (Mas 2000). Com també Arnau Albertí, bisbe i posseïdor d'una gran biblioteca, però sense pràcticament relació amb Mallorca. En canvi, Arnau de Santacília, després de molts anys al costat del cardenal / papa Alexandre VI, retornà a l'illa i disposava d'una bona biblioteca de tall humanístic, com també era el cas de Joan Domènec.

Tot i així, l'eclesiàstic més important quant a la vinculació humanística i amb influència a Mallorca és Esperandéu Espanyol (Barceló, Coll & Rosselló 1999). Va estar molt relacionat amb el món italià i amb humanistes com Paolo Pompilio, amb Alexandre VI i el seu fill Cèsar Borja. Sabem que s'intercanviava cartes amb Arnau Descós i que fou autor de poemes llatins i d'una *Ars poetica*, perduts, així com d'una làpida funerària escrita –en un llatí humanista no gens fàcil– amb motiu de la mort de son pare, que va esser (re)descoberta a l'última dècada del passat segle i actualment es troba depositada al Museu de Mallorca. També destacà com a lul·lista (a més, era nebot d'Agnes de Pacs i fou marmessor de la important donació prolul·liana d'aquesta dama, a què farem referència al punt 6è).

5. *Els professionals liberals*

I, per acabar amb els grups receptius de la nova mentalitat, hem de parlar d'allò que avui anomenem professionals liberals (Barceló & Ensenyat 2000a, 117-24). Hi tengueren un paper destacat, en primer lloc, els notaris. A Mallorca cal fer un esment a Gabriel i Miquel Abellar, pare i fill, aquest últim posseïdor d'una gran biblioteca amb prop de 500 volums, farcida de clàssics, humanistes i gramàtiques. També són importants Francesc de Mília, que copià el *De officiis* de Ciceró (Barceló & Ensenyat 2002a), els Llitrà (Barceló 2001), Joan Falcó, etc.

En l'àmbit sanitari podem destacar Lluçia Colomines, pare i fill, aquest redactor de l'important pla sanitari de 1475 que culminà amb els "Capítols del morbo;" Antoni Nadal, el protometge del canvi de segle, que s'havia doctorat a Pàdua, i Guillem Caldentey, nebot de l'introduïdor de la impremta de qui parlarem tot seguit (Arrizabalaga; Contreras; Barceló & Ensenyat 2003). Així mateix no hem de negligir el paper dels mercaders a l'hora d'introduir i difondre nous gusts ni les biblioteques d'alguns menestrals, conegudes a través de Hillgarth.

6. *El lul·lisme*

Un penúltim aspecte que cal reconsiderar i ampliar respecte del que ja hem dit és el de la vinculació del grup tocat de classicisme amb el lul·lisme (Barceló & Ensenyat 2000a, 101-16). Hem vist que gairebé tots els personatges esmentats (Mateu Malferit, Joan Valero, els Muntanyans, els Olesa, Ferrando Valentí, Esperandéu Espanyol, etc.) manifestaren un interès viu per Ramon Lull. El fet és particularment remarcable per dos motius:

- Perquè des d'un punt de vista cronològic el grup se situa a camí entre l'època anterior, el segle XIV, en el qual l'activitat lul·liana a Mallorca sembla escassa –tot i que aquesta és una qüestió que segurament s'ha de revisar–, en contrast amb l'antilul·lisme promogut per Eimeric, i la que ve just després (el darrer terç o quart del segle XV), caracteritzada per una

important revifalla lul·liana, que tot d'una comentarem. Els personatges suara relacionats se situen, per tant, entre dos períodes diferents en la història del lul·lisme mallorquí i podem considerar que fan de pont entre l'un i l'altre; són l'esglaó que permet explicar l'embranchida lul·lística de l'últim quart del segle XV.

- Perquè devora un lul·lisme mallorquí diguem-ne importat, conegut des de fa temps (Pere Joan Llobet, Mario de Passa, la donació de Beatriu de Pinós, Pere Daguí...), ens trobam amb un lul·lisme autòcton, amb un pes notori.

Després de precedents com l'esmentat Llobet, el seu deixeble Gabriel Desclapers, Bartomeu Catany, etc., l'últim quart de segle es caracteritza per una vigorositat lul·liana que contrasta amb l'inici de la centúria. Aquest impuls s'ha associat, entre d'altres raons, a les donacions prolul·lianes de Beatriu de Pinós (1478) i d'Agnès de Pacs (1481). Amb tot, hem de fer esment de dues donacions precedents i, de bell nou, de caràcter autòcton: la de Joan de Tagamanent (1468), coneguda però a penes tenguda en compte, i la de Joan Gual (1475), fins fa poc desconeguda. Totes dues no reeixiren, com tampoc no ho féu la de Beatriu de Pinós, però signifiquen un antecedent i refermen l'existència d'un interès per Llull a l'illa. Un interès que hem d'afegir al que hi havia a fora entre els nuclis humanístics, des de Bernat Metge a Pico della Mirandola, passant per Nicolau de Cusa, etc.

La vinculació del grup illenc o forà però present a Mallorca amb les noves inquietuds es pot resseguir. A més dels autors ja citats, hem d'esmentar la fama d' "humanista" que tenia Desclapers o els contactes de Beatriu de Pinós: el seu espòs, Galceran de Pinós, traduí les *Metamorfosis* d'Ovidi i el notari barceloní que redactà la donació no fou altre que Pere Miquel Carbonell, amb qui mantenia una relació estreta. Sí que reeixí, finalment, la donació d'Agnès de Pacs, que significà l'arribada a Mallorca per ocupar la càtedra lul·liana de Pere Daguí i féu possible la creació de l'Estudi General (1483). A partir d'ací entram en un període d'efervescència lul·liana, caracteritzat per dos factors:

- El reviscolament de les polèmiques sobre l'ortodòxia de l'obra de Llull, auspicat per l'inquisidor Guillem Caselles, i
- L'existència d'escoles i grups diferents a l'illa a l'hora d'interpretar l'obra del beat. Ambdós grups s'articularen en dues escoles, la del puig de Randa (amb Daguí i Arnau Descós) i la de Miramar (amb Bartomeu Caldentey, Francesc Prats i l'abans esmentat Jaume d'Olesa). En aquest context tengué lloc l'establiment de la primera impremta a Mallorca per part de Caldentey. (1485-89)

Entre el grup de lul·listes i humanistes de finals de segle destacà Arnau Descós. Els seus escrits, perduts o inèdits, abasten vers i prosa, llatí i català. Cal destacar-ne

una col·lecció de cartes inèdites, conservada a l'Arxiu Capitular de Mallorca, que demostren el seu tarannà humanístic. A més ens permeten conèixer les relacions que mantenia amb tot el grup procliu a les noves mentalitats: Esperandéu Espanyol, Ferrer Berard, Teseu Valentí, etc, així com –i ho hem de remarcar de manera especial– amb personatges vinculats a l'empresa americana, com Lluís de Santàngel i Bernat Boïl. També es vinculà amb Pompilio, amb qui polemitzà sobre Ramon Llull. Un germà seu, Bernat Descós, tenia fama d'erudit en la llengua grega. I també hi ha un Miquel Descós, poeta llatí. El que sembla que hem de descartar és que fos el successor de Pere Daguí en la càtedra lul·liana, com s'ha dit habitualment.

Finalment, per acabar amb aquest grup, hem de fer esment a d'altres lul·listes: Joan Cabaspre, Gregori Genovard i Nicolau de Pacs, sense oblidar altres figures importants com Gabriel Móra o Gabriel Vaquer (Barceló 2002; Barceló & Ensenyat 2006). És en aquest context, ambient i vinculat amb aquesta gent que té lloc, el 1510, la fundació de “La Criança,” la primera institució educativa de caràcter femení a Mallorca (Cruz & Bordoy).

7. Mostres clàssiques dins l'onomàstica i l'art

Un altre aspecte interessant en relació amb la recepció dels nous gusts és el de la presència de mostres grecolatines en l'onomàstica i l'art illencs. El nom que féu més fortuna d'aquest tipus fou el de Lucrècia, i després trobam patronímics com Helena, Estàcia, Policena, Diana, Fedra, Cassandra i –pel que fa als masculins– Teseu, Príam, Horaci, Marc Antoni, Hipòlit, Paris i Narcís, entre d'altres (Barceló & Ensenyat 2002b; 2005b). També és en aquest moment i entre el grup tocat de classicisme que es recuperen corònims com Balears i Palma, així com el gentilici “balear” (Barceló & Ensenyat 2005a). I, per acabar, hem documentat un nombre significatiu de mostres pictòriques i de tapisseria d'estil renaixentista en els habitatges illencs, segurament importades, cosa que contrasta amb el predomini absolut de l'estil gòtic entre la pintura autòctona, almenys pel que fa al seu caràcter religiós (Barceló & Ensenyat 2000a, 132-36; 2002b).

8. Conclusions

Tot plegat, en definitiva, ens permet valorar una presència dels nous corrents de pensament entre determinades elits culturals illenques, sobretot aquelles que tengueren accés a la península itàlica i, per tant, al classicisme. Fins i tot hem de considerar altres nuclis difusors, que no hem comentat a causa de l'absoluta manca d'informació que en tenim a hores d'ara, com les corts dels pontificats de Calixt III i Alexandre VI. També podem ressenyar l'estada del príncep Carles de Viana a Mallorca. Si bé la base cultural encara és força medieval (i, per això, no ens hem d'enlluernar davant una biblioteca amb molts de clàssics, per exemple), trobam persones, grups, ambients, tarannàs i actituds que testimonien una (certa) receptivitat respecte de les noves

mentalitats. I, a vegades, ho detectam a través d'una simple mostra, una frase solta, com la que descobrim en un protocol del notari Joan Falcó (1454), on en un foli qualsevol, després de veure-hi consignada diverses vegades una signatura, llegim a la part inferior la següent frase exclamativa: *Rex vivat Alfonsus terrarum gloria cesar*.

Amb tot, continuam detectant mostres culturals i mentals ancorades, almenys en part, en l'edat mitjana. Dins l'àmbit literari, per exemple, al llarg de tot el segle XVI tenim un seguit de creacions en què la pervivència dels esquemes ideològics medievals és ben palesa (Ensenyat 2000). I això per no citar el cas de l'extrema longevitat que caracteritza l'arquitectura goticoreligiosa a Mallorca, la influència de la qual encara es manifesta durant tot el segle XVIII, en què es bastiren a l'illa un nombre ben important d'esglésies estilísticament encara gòtiques. És una mostra més d'aquesta "llarga edat mitjana" que caracteritza la cultura insular.

Obres citades

- Arrizabalaga, Jon. "Tradició medieval i cultura humanista en la medicina universitària: les activitats editorials de Francesc Argilagues i Guillem Caldentei per a les premses italianes de les acaballes del segle XV." *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2000. 175-98.
- Barceló Crespí, Maria. "Gabriel Móra, un humanista porrerenc." *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. 199-211.
- . *Els Llitrà. Una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2001.
- . "El testament de dos humanistes: Gabriel Mora i Gregori Genovard." *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 58 (2002): 282-90.
- Barceló Crespí, Maria, & Gabriel Ensenyat Pujol. *Ferrando Valentí i la seva família*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- . *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*. Menjaments, 36. Palma: Edicions Documenta Balear, 2000a.
- . "Mallorquins a la cort del Magnànim i la Itàlia renaixentista: la seva influència cultural al regne de Mallorca." *XVI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Nàpols: BNN, 2000b. II, 1293-1310.
- . "Els Milià. Una altra nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval." *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Palma: Govern de les Illes Balears, 2002a. I, 177-91.
- . "Pervivència de la tradició clàssica a través de la iconografia y la onomàstica en Mallorca durante la época del Humanismo." Eds. J. M. Mestre Mestre et al. *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. Cádiz: Universidad, 2002b. III, 1557-69.
- . "La cultura mèdica a Mallorca a través d'alguns professionals sanitaris de finals del segle XV." *Randa* 50 (2003): 49-59.
- . "La recepción de las ideas humanistas en Mallorca en la época de los Reyes Católicos." *Isabel la Católica y su época. Actas del Congreso Internacional 2004*. Valladolid: Universidad, 2004. II, 863-75.
- . "L'antroponímia mallorquina renaixentista." *XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2005a. 203-11.
- . "La recuperació de la toponímia clàssica a Mallorca en època humanista." *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears. XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2005b. 617-20.
- . "Mossèn Gabriel Vaquer en el context de les lletres mallorquines de la tardor medieval." *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 62 (2006): 185-222.

- Barceló Crespí, Maria, Baltasar Coll Tomàs, & Guillem Rosselló Bordoy. *Espanyol i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1999.
- Bover, Joaquim Maria. *Biblioteca de Escriptors Balears*. Curial: Barcelona, 1976.
- Capelli, Guido Maria. “Briciole poetiche tra Napoli e Maiorica. Sette poesie inedite del secolo XV.” *Faventia* 19/1 (1997): 89-108.
- Contreras Mas, A. “Influencias italianas en la transición de la medicina mallorquina medieval a la renacentista.” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 299-310.
- Cruz Pérez, Esther, & M. José Bordoy Bordoy. “La Criança: una aportació humanística a l’ensenyança.” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 311-26.
- Ensenyat Pujol, Gabriel. “Missèr Ferrando Valentí, escriptor i polític mallorquí de mitjan segle XV.” *La cultura catalana tra l’Umanesimo e il Barocco. Atti del V convegno dell’associazione italiana di studi catalani (Venezia 24-27 marzo 1992)*. Pàdua: Editorial Programma, 1994. 121-26.
- . “Pervivències de la tradició medieval en la literatura mallorquina del segle XVI. Primera aproximació.” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 327-38.
- . “Els Olesa: una família lletraferida de la ciutat de Mallorca (segles XIV-XVI).” *XVII Congrès d’Història de la Corona d’Aragó*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003. II, 583-89.
- . “Cultura clàssica i tardor medieval.” *L’Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears. XXIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2005. 527-43.
- Hillgarth, J. N. *Readers and books in Majorca, 1229-1550*. París, Éditions du CNRS, 1991.
- Mas i Forners, Antoni. “De pagesos a cavallers: l’extracció social i el patrimoni del cardenal Antoni Cerdà i del canonge Gabriel Cerdà.” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 437-50.
- Palou Santandreu, Jaume. “Els Montanyans i el cercle d’humanistes. Una família poderosa a finals de l’edat mitjana (1465-1545).” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 451-68.
- Planas Rosselló, Antonio. “Los estudiantes mallorquines en Italia y el humanismo jurídico.” *Al tombant de l’edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. 469-82.

- Rossich, Albert. "La nova art de trobar." *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*. València, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. III, 267-95.
- Salvadó, Jaume. "Jaume d'Olesa, humanista i lul·lista." *Universitas Tarraconensis. Filologia* 14 (1992-93): 267-304.
- . Salvadó, Jaume, "Poesía lulista y humanismo: el *De lege* y las *Lamentaciones* de Jaume d'Olesa." *Calamus Renascens. Revista de humanismo y tradición clásica* 1 (2000): 331-45.